

جایگاه کشاورزی در روستاهای دره‌ای غرب شهرستان مشهد؛ تنگناها و راهکارها

دکتر سید حسن مطیعی لنگرودی
استاد جغرافیا دانشگاه تهران

چکیده

موقعیت فیزیوگرافی سرزمین، در شکل‌گیری و استقرار سکونتگاه‌های روستاهای دره‌ای بسیار مؤثر است. زیرا توسعه‌ی فیزیکی نواحی روستایی بشدت متأثر از توپوگرافی، شیب و حاصلخیزی اراضی در این گونه از روستاها می‌باشد. روستاهای دره‌ای غرب شهرستان مشهد نیز، به دلیل استقرار در دامنه‌ها و دره‌ها، با مشکلات بسیار زیاد توسعه‌ی فیزیکی و کشاورزی مواجه هستند. تحقیقات انجام شده در مورد ۲۰۰ خانوار نمونه از مجموع ۱۳۱۱ خانوار بهره‌بردار در ۷ روستای مورد مطالعه این پژوهش، نشان می‌دهد که علیرغم وجود تنگنای توسعه‌ی کشاورزی، به لحاظ کمبود اراضی مستعد زراعی، کمبود اشتغال و درآمد و ماندگاری جمعیت در روستاهای دره‌ای را در پی داشته است. لیکن باغداری با تأمین ۸۹/۶ درصد از درآمد روستاییان منطقه، نقش مؤثری در اقتصاد و اشتغال در شرایط موجود ایفا نموده است. در چنین شرایطی، علاوه بر برنامه‌ریزی برای توسعه‌ی کشاورزی، سازماندهی فعالیت‌های غیر کشاورزی نیز برای ایجاد اشتغال و درآمد و پویایی روستاها، بسیار اثربخش خواهد بود.

کلیدواژه‌ها: روستاهای دره‌ای، توسعه‌ی کشاورزی، برنامه‌ریزی روستایی، شهرستان مشهد.

مقدمه

تفاوت در برخورداری و یا عدم برخورداری از امکانات، حتی در بین روستاها نیز دیده می‌شود. بطوری‌که از نظر تیپولوژی روستایی، روستاهای مستقر در نواحی کوهستانی و دره‌ای، با محدودیت شدیدتری نسبت به روستاهای دشتی و جلگه‌ای مواجه بوده و مشکلات زیستی در این روستاها دارای ابعاد بیشتری می‌باشد.

با توجه به مطالب مطرح شده، ضرورت مطالعه پیرامون تنگناها و مشکلات موجود در روستاهای دره‌ای و شناخت عوامل بازدارنده توسعه‌ی فضایی این تیپ از روستاها- که از نظر جغرافیایی دچار نوعی انزوای بین فضایی به دلیل ضعف بنیان‌های ارتباطی می‌باشند- مطرح می‌شود. در این راستا و به لحاظ وجود ویژگی‌های جغرافیایی همسان در این تیپ از روستاها، در این تحقیق به بررسی و تحلیل تنگناها و مشکلات موجود در روستاهای دره‌ای واقع در غرب شهرستان مشهد پرداخته، تا بتوان از نتایج آن در برنامه‌ریزی‌های روستایی، برای کاهش تنگناهای موجود در این نواحی سود برد.

بیان مسأله

در دوره‌ی معاصر، اختلاف بین نواحی روستایی آن چنان شدید است که شاید مقایسه‌ی بسیاری از روستاها با یکدیگر نادرست باشد. تعدادی از روستاها دارای تمامی امکانات زیست می‌باشند؛ سهولت دسترسی به تمامی امکانات زیست، ساکنان چنین روستاهایی را بی نیاز به تفکر در مورد زیستن در شهرها می‌نماید. برعکس در تعدادی دیگر از روستاها، ساکنان آنها چنان با مشکلات زیستی مواجه‌اند، که از نظر فقدان امکانات زیستی، چهره‌ی روستاهای صدها سال پیش را در ذهن هر بیننده‌ای زنده می‌نماید (مطیعی/نگرودی، ۱۳۸۲: ۹).

فضاهایی که هم اکنون حاشیه‌ای هستند، بیش از پیش حاشیه‌ای می‌گردند. سبب این امر تقاضای فزاینده‌ی بازدهی بخش نوین و مهاجرت روستایی گروهی و تنزل و انحطاط نسبی این مناطق است. این فضاهای حاشیه‌ای که بدین‌سان پدید می‌آیند، انواع متعدد دارند که از آن جمله می‌توان به روستاهای مستقر در نواحی دره‌ای و کوهستانی اشاره نمود. روستاهای این نواحی که در طول دره‌ها، در سطح دامنه‌ها و شیب تپه‌ها قرار گرفته‌اند، از نظر جغرافیایی دچار نوعی انزوا هستند و منابع طبیعی موجود برای کشاورزی در آنها ناچیز و محدود است (مهندسان مشاورستیران، ۱۳۵۵: ۷۱، ۱۲۴). چنین فضاهای زیستی (استقرار سکونتگاه‌های روستایی بر دامنه‌های پرشیب دره‌ها) نه تنها تنگناها و محدودیت‌هایی برای توسعه‌ی فیزیکی روستاها به بار آورده، بلکه سد راه فعالیت‌های اقتصادی- اجتماعی روستاهای مذکور نیز گردیده است.

یک چنین وضعیتی خطرات جانی و مالی بسیاری را برای روستانشینان مهیا ساخته است. ریزش‌های تخته‌سنگی، لغزش‌های ناگهانی زمین و سیل، از جمله فرآیندهای ژئومورفولوژیکی مخربی است (زمردیان، ۱۳۷۳: ۱۶۲)، که همواره جان و مال اهالی روستاهای دره‌ای را تهدید می‌کند. لذا این تحقیق در پی تبیین چگونگی بروز تنگناهای توسعه‌ی فضایی در روستاهای دره‌ای است و در صدد پاسخگویی به پرسش‌های زیر می‌باشد:

الف- آیا تنگناها و مشکلات موجود در روستاهای دره‌ای صرفاً ناشی از محیط طبیعی است؟

ب- آیا کاهش اشتغال و درآمد در روستاهای دره‌ای، به دلیل کمبود اراضی کشاورزی در این گونه از روستاها می‌باشد؟

فرضیه تحقیق

انجام شایسته هر تحقیقی وابسته به فرضیه‌های آن تحقیق است، زیرا این فرضیه‌ها انگیزه لازم را برای رسیدن به اهداف مورد نظر، فراهم می‌نمایند. در این مورد باید اضافه نمود که فرضیه شامل نظری می‌باشد که درباره یک مسأله علمی یا تحقیقی با توجه به معلومات و تجارب گذشته ابراز شود و هنوز به اثبات نرسیده باشد. بدین ترتیب، هر فرضیه پس از اثبات، قانون علمی خواهد شد (بهبروز، ۱۳۷۸: ۱۰۳).

با توجه به موارد بالا و نیز سؤال‌های مطرح شده، فرضیه‌ی زیر را می‌توان برای روستاهای دره‌ای مورد مطالعه مطرح کرد:

درآمد ماهانه‌ی اینگونه روستاها با توجه به کمبود زمینهای کشاورزی، مستقل از سطح زیر کشت است.

روش تحقیق

در آستانه یک تحقیق علمی مربوط به جغرافیا سه ویژگی اساسی را می‌توان بیان داشت:

- جغرافیا علمی استنتاجی و واقع در چهار راه روش‌های علوم مختلف است؛
- جغرافیا مطالعه‌ی یک فضای مستمر و در جریان است؛
- جغرافیا علمی که به سوی عمل بازگشته است و موقعیت ناشی از شرایط مکان راهنمای آن است (ژرژ، ۱۳۷۱: ۱۱-۱۰).

برای انجام این تحقیق جغرافیایی، مراحل روش تحقیق و ویژگی‌های تحقیق علمی مربوط به جغرافیا مد نظر بوده است. برای جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز بطور مستمر در منطقه مورد مطالعه با انجام عملیات میدانی به مشاهده، تکمیل پرسشنامه، مصاحبه و نمونه‌گیری آماری پرداخته، و همچنین برای تهیه آمارهای مختلف مورد نیاز به کتب و نشریات آماری و در بیشتر موارد به ادارات مربوطه مراجعه شده است. باید اضافه نمود که از نرم‌افزار SPSS، برای کسب نتایج استفاده شده است.

از آنجایی که مطالعه به صورت موردی بر روی روستاهای تپ دره‌ای تأکید دارد، لذا در این تحقیق روستاهای واقع در حوضه‌های آبریز که شرایط دشتی داشته‌اند حذف و روستاهایی که به لحاظ ویژگی‌های جغرافیایی، دارای شرایط روستاهای تپ کوهستانی- دره‌ای بوده‌اند، مورد توجه واقع شده‌اند. مشخصات روستاهای نمونه در این تحقیق، در جدول شماره‌ی ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱: تحولات جمعیتی روستاهای مورد مطالعه در غرب شهرستان مشهد*

ردیف	نام روستاها	جمعیت به نفر در سال ۷۵	جمعیت به نفر در سال ۸۲	ارتفاع روستا به متر	حوضه آبریز
۱	جاغرق	۲۲۲۶	۲۲۰۲	۱۴۲۰	گلستان
۲	دهبار	۶۰۹	۴۱۰	۱۶۴۰	گلستان
۳	ازغند	۵۲۶	۴۲۰	۱۶۸۰	گلستان
۴	کنگ	۱۱۹۲	۹۴۶	۱۷۰۰	شاندیز
۵	نقندر	۸۱۲	۷۱۵	۱۴۰۰	شاندیز
۶	زשک	۱۳۷۱	۱۲۶۴	۱۸۸۰	شاندیز
۷	ابرده علیا	۲۲۱۹	۲۱۵۲	۱۴۷۰	شاندیز

* مرکز آمار ایران شناسنامه آبادی‌های کشور، شهرستان مشهد، سال ۱۳۷۵ و خانه بهداشت روستاهای نمونه، سال ۱۳۸۳.

موقعیت کشاورزی در روستاهای دره‌ای

اصولاً روان آب سطحی و جریان آب رودخانه‌ها همواره توأم با فرسایش خاک و حمل مواد رسوبی است (علیزاده، ۱۳۷۴: ۵۲۸). این فرسایش بخصوص در دامنه‌ی ناهمواری‌ها تشدید می‌شود، و این در حالی است که بسیاری از اراضی کشاورزی مستعد در دامنه ناهمواری‌ها واقع گردیده است، در این اراضی آن بخشی از عملیات کشاورزی که بیش از سایر عملیات از ماشین استفاده می‌شود، شخم اراضی است (مطیعی‌نگرودی، ۱۳۷۳: ۱۳۵). در اینجا شیب زمین که یکی از مهمترین جنبه‌های فیزیوگرافیک برای بهره‌برداری‌های کشاورزی از زمین در ناحیه می‌باشد، اثر مستقیم خود را به شکل جلوگیری در کشت و عدم امکان دستیابی به زمین جلوه می‌دهد (سینگ و دیلون، ۱۳۷۴: ۹۲). لذا در این اراضی تراکتور باید به ناچار شخم زمین را در جهت شیب آن انجام دهد.

مشکل دیگر اراضی ناهموار و شیب دار منطقه، آبیاری این اراضی می‌باشد. در صورت دارا بودن آب نیز نمی‌توان این اراضی را آبیاری کرد، لذا بیشتر این اراضی به صورت دیم به زیر کشت می‌رود. در این رابطه مراتع نیز که نقش مؤثری در حفاظت خاک دارند با تبدیل به زراعت‌های دیمی در معرض فرسایش دیمی قرار گرفته‌اند. در واقع زراعت دیمی بلای جان مراتع به حساب می‌آید. حتی در نقاطی که شیب زمین خیلی تند است و در بسیاری از مناطق کوهستانی و پایکوهی و تپه ماهوری، مراتع به زمین‌های دیمی تبدیل شده است. هر چند زراعت اغلب غیر قابل برداشت و غیر اقتصادی است (کردوانی، ۱۳۷۱: ۹۳).

در روستاهای مورد مطالعه به دلیل ناهموار بودن اراضی بمنظور جلوگیری از فرسایش خاک تا آنجا که امکان داشته است، زمین‌های واقع در دو طرف رودخانه‌ها به کشت انواع درختان میوه اختصاص یافته است. به لحاظ این‌که در طول زمان باغ‌ها و اراضی به صورت ارث به

نسل‌های بعدی واگذار شده، نظام بهره‌برداری به صورت خرده‌مالکی است و نحوه‌ی بهره‌برداری عموماً بر اساس نیروی کار افراد خانوار شکل گرفته است.

با توجه به نظام خرده‌مالکی موجود در ناحیه، دو نظام تولیدی متفاوت، شامل:

- کشت در ختان میوه با استفاده از آبیاری؛
- زراعت آبی محدود، که عمده‌ی اراضی زیرکشت گندم و جو است، در ناحیه‌ی مورد مطالعه مشاهده می‌شود.

جدول شماره‌ی ۲، اندازه‌ی بهره‌برداری‌های آبی را در روستاهای مورد مطالعه نشان می‌دهد.

جدول ۲: اندازه بهره‌برداری‌های زراعی و باغی در روستاهای مورد مطالعه در غرب شهرستان مشهد*

نقندر	کنگ	زشک	دهبار	جاغرق	ازغند	ابرده‌علیا	روستا	
							بهره‌برداری	
۸۷/۹	۹۷/۳	۸۸/۳	۱۰۰	۶۶/۶۷	۱۰۰	۹۸/۹	۰-۱ هکتار	باغات آبی
۱۰/۴	۱/۸	۱۰	-	۳۱/۶۷	-	۱/۱	۱-۳ هکتار	
۱/۷	۰/۹	۱/۶۶	-	۱/۶۶	-	-	۳-۵ هکتار	زراعت آبی
۹۸/۴	-	-	-	-	-	۹۵/۵۶	۰-۱ هکتار	
۱/۶	-	-	-	-	-	۴/۴۴	۱-۳ هکتار	

* مطالعات میدانی نگارنده، ۱۳۸۳.

بنابر جدول شماره‌ی ۲، اندازه‌ی بهره‌برداری‌ها بسیار کوچک و اراضی بسیار قطعه قطعه می‌باشند، که مشکلات بسیاری را از نظر استفاده از ماشین‌آلات، صرف وقت اضافی برای انجام امور مربوط به کشاورزی و نیز هدر رفتن آب به دنبال دارد.

ارزش اقتصادی اراضی کشاورزی در منطقه، وابسته به مقدار آبی است که به اراضی تعلق دارد. منابع عمده‌ی آب جهت مصارف کشاورزی (و حتی آشامیدن) در روستاهای نمونه را می‌توان به دو منبع سطحی و زیرزمینی تقسیم نمود. منابع آب سطحی شامل رودخانه‌های جاغرق، دهبار و مایان از حوضه‌ی آبریز گلستان و رودخانه‌های زشک و کنگ از حوضه‌ی آبریز شاندریز می‌باشند و منابع آب زیرزمینی نیز شامل چاه، چشمه و قنات است.

- سطح زیر کشت محصولات کشاورزی

بر اساس آمار مرکز خدمات کشاورزی بخش طرقبه در سال زراعی ۸۳-۱۳۸۲، روستاهای نمونه‌ی مورد مطالعه، مجموعاً دارای ۳۰۷۹/۵ هکتار اراضی آبی و دیم بوده که از این مقدار ۳۶۹/۵ هکتار (۱۲ درصد) زیرکشت محصولات سالانه زراعی و ۲۷۱۰ هکتار (۸۸ درصد) زیرکشت محصولات باغی بوده است. از کل سطح زیرکشت محصولات زراعی، ۱۱۶/۵ هکتار (۳۱/۵ درصد) زیر کشت محصولات آبی و ۲۵۳ هکتار (۶۸/۵ درصد) زیرکشت محصولات

سالانه دیم می‌باشد و از کل سطح زیر کشت محصولات باغی ۲۶۴۰ هکتار (۹۷/۴ درصد) به صورت آبی و ۷۰ هکتار (۲/۶ درصد) به صورت دیم به زیر کشت برده شده است.

جدول ۳: سطح زیر کشت محصولات زراعی و باغی بهره‌برداران روستاهای نمونه در سال زراعی ۸۳-۱۳۸۲*

تعداد بهره‌برداران	سطح زیر کشت محصولات باغی به هکتار		سطح زیر کشت محصولات زراعی به هکتار		سطح زیر کشت روستا
	دیم	آبی	دیم	آبی	
۳۱۴	۳	۳۵۰	۶	۶۶	ابره علیا
۱۱۲	۱۲	۳۰۰	۱۰	۲	ازغند
۳۱۰	۲۵	۴۱۰	۵۵	۳	جاغرق
۱۲۶	۶	۲۵۰	۱۵	۲/۵	دهبار
۲۱۲	-	۵۶۰	-	۵	زشک
۱۹۵	۱۶	۶۱۰	۱۷	۱۲	کنگ
۴۲	۸	۱۶۰	۱۵۰	۲۵	نقندر
۱۳۱۱	۷۰	۲۶۴۰	۲۵۳	۱۱۶/۵	جمع

* مرکز خدمات کشاورزی بخش طرقله و شاندریز، ۱۳۸۳.

- زراعت

گندم، جو، حبوبات و سیب زمینی، مهمترین محصولات زراعی منطقه‌ی مورد مطالعه می‌باشند. گندم و جو ۹۲/۸ درصد سطح زیر کشت محصولات زراعی را به خود اختصاص می‌دهند. وضعیت ناهموار اراضی دره‌ها، محدودیت‌های زیادی را در ارتباط با بهره‌برداری از اراضی آبی ایجاد نموده است. عواملی چون شیب تند و مشکل ارتباطات، موجبات ضعف کشت آبی را در اراضی کوهستانی ناحیه فراهم نموده است. بطوری که کمترین سطح زیر کشت زراعت آبی را در این منطقه می‌توان مشاهده کرد، که خود سبب کاهش عملکرد محصولات زراعی شده است. در بعضی قسمت‌ها به دلیل سنگلاخی بودن و شیب اراضی، زراعت دیم به قدری ضعیف است که برداشت محصول در این اراضی غیر اقتصادی است.

جدول ۴: سطح زیر کشت و مقدار تولید محصولات زراعی در روستاهای نمونه سال زراعی ۸۳-۱۳۸۲*

مقدار تولید (تن)	عملکرد در واحد سطح (تن)	سطح زیر کشت (هکتار)	شرح محصولات
۲۲۵	۲/۵	۹۰	گندم و جو (آبی)
۱۸/۵	۱	۱۸/۵	حبوبات
۶۰	۷/۵	۸	سیب زمینی

* مرکز خدمات کشاورزی بخش طرقله و شاندریز، ۱۳۸۳، و وزارت کشاورزی، اداره کل آمار و اطلاعات، ۱۳۸۳

- هزینه و درآمد زراعت

محدودیت اراضی و پایین بودن عملکرد در واحد سطح، سبب کاهش درآمد فعالیت‌های زارعی در منطقه گردیده است. دلیل اصلی کاهش درآمد، به زیر کشت بردن اراضی زیر کشت گندم و جو به صورت دیم‌کاری است.

جدول ۵: هزینه، درآمد و عملکرد در هکتار محصولات زراعی در روستاهای نمونه در سال زراعی ۸۳-۱۳۸۲*

درآمد محصولات	هزینه و درآمد	هکتار (هزار ریال)	هزینه در هکتار (هزار ریال)	عملکرد در هکتار (به کیلوگرم)	ارزش هر کیلوگرم (به ریال)	درآمد ناخالص در هکتار (هزار ریال)	درآمد خالص در هکتار (هزار ریال)
گندم و جو (دیم)	۲۷۰	۴۰۰	۱۳۰۰	۵۲۰	۲۵۰	۱۷۵۰	۳۹۰۰
گندم و جو (آبی)	۱۵۰۰	۲۵۰۰	۱۳۰۰	۳۲۵۰	۱۷۵۰	۶۳۷۵	۲۸۷۵
حبوبات	۶۰۰	۱۰۰۰	۴۵۰۰	۴۵۰۰	۳۹۰۰	۶۳۷۵	۲۸۷۵
سیب زمینی	۲۵۰۰	۷۵۰۰	۸۵۰	۶۳۷۵	۲۸۷۵	۶۳۷۵	۲۸۷۵

* استخراج و محاسبه از: مرکز خدمات کشاورزی بخش طرقله و شاندریز و پرسشنامه‌های اقتصادی روستاها، ۱۳۸۳ (مطالعات میدانی نگارنده، ۱۳۸۳)

با توجه به سطح زیر کشت محصولات زراعی در روستاهای مورد مطالعه، مجموع درآمد هر محصول به شرح جدول شماره ۶ می‌باشد.

جدول ۶: میانگین درآمد هر خانوار کشاورز در روستاهای نمونه ۸۳-۱۳۸۲*

درآمد خانوار (کشاورز ریال)	درآمد کل (هزار ریال)	درآمد خالص در هکتار (هزار ریال)	سطح زیر کشت (هکتار)	شرح محصولات
۴۸۲۶۴	۶۳۳۵۰	۲۵۰	۲۵۳	گندم و جو (دیم)
۱۲۰۱۳۷	۱۵۷۵۰۰	۱۷۵۰	۹۰	گندم و جو (آبی)
۵۵۰۳۴	۷۲۱۵۰	۳۹۰۰	۱۸/۵	حبوبات
۲۳۶۴۶	۳۱۰۰۰	۲۸۷۵	۸	سیب زمینی
۲۴۷۰۶۳	۳۲۳۹۰۰	۹۷۷۵	۳۶۹/۵	جمع

* مطالعات میدانی نگارنده، ۱۳۸۳.

چنانکه در جدول فوق ملاحظه می‌گردد، مجموع درآمد روستاهای مورد مطالعه از زراعت سالانه ۳۲۳۹۰۰ هزار ریال می‌باشد. با توجه به تعداد خانوار کشاورز (۱۳۱۱ خانوار)، در سال زارعی ۸۳-۱۳۸۲، درآمد متوسط هر خانوار کشاورز از زراعت ۲۴۷۰۶۳ ریال بوده است.

- باغداری

تولیدات باغی مهمترین اقلام تولیدی در بخش کشاورزی منطقه می‌باشند. یکی از اساسی‌ترین فعالیت‌های اقتصادی که از گذشته‌های بسیار دور، در بین مردم این دره‌ها رایج بوده و همچنان به عنوان اولین رکن اقتصادی در این ناحیه اهمیت دارد، پرورش انواع درختان میوه می‌باشد.

به علت وجود آب و هوای مناسب و اراضی کوهپایه‌ای، منطقه استعداد بسیار زیادی برای رویش درختان میوه دارد. مهمترین محصولات که از نظر کیفیت، مرغوبیت خاصی دارند، عبارتند از گیلان، انواع آلو، زردآلو، هلو، گوجه سبز، گردو و توت.

جدول شماره ۷: سطح زیر کشت و مقدار تولید محصولات باغی در روستاهای نمونه،

سال زارعی ۸۲-۱۳۸۲*

شرح محصولات	سطح زیر کشت به هکتار		عملکرد در واحد سطح به تن		مقدار تولید آبی و دیم به تن
	آبی	دیم	آبی	دیم	
گیلاس	۶۶۰	-	۱/۴	-	۲۷۰۶
آلبالو	۱۹۵	-	۳	-	۵۸۵
سیب	۸۷۰	-	۱۳	-	۱۱۳۱۰
سایر هسته‌دارها	۶۹۵	-	۴/۷	-	۳۲۶۶/۵
گردو	۱۰۳	۴۰	۲/۲۵	۱/۳۶	۲۸۶
توت	۱۱۷	۱۴	۳/۱	۲/۱۶	۳۹۳
بادام	-	۱۶	۰/۵	-	۸

* مطالعات میدانی نگارنده، ۱۳۸۳.

- هزینه و درآمد باغداری

با اینکه باغداری یکی از فعالیت‌های غالب منطقه به شمار می‌آید، با این حال در سال‌هایی که ریزش جوی کاهش می‌یابد، کشاورزان با مشکل کم آبی مواجهند، لذا تأمین آب مورد نیاز باغات برای باغداران مشکلاتی را ایجاد می‌نماید. بنا به اظهار اهالی باغات روستاهای پایین دست رودخانه‌ها در سال‌های اخیر از آخر بهار تا آخر تابستان آبیاری نشده و باغداران مجبور گردیده‌اند که آب را خریداری نمایند.

از طرفی رونق گرفتن فعالیت‌های ساختمانی و سطح بالای دستمزد در این مشاغل، باغداران را برای یافتن کارگر با مشکل مواجه نموده است. دستمزد بالای کارگران هزینه‌ها را بشدت بالا برده است و به گفته‌ی تعدادی از باغداران این مسائل سبب فقر مالی باغداران بخصوص باغداران خرده پا گردیده و آنان را از ادامه‌ی کار مأیوس و ناچار به فروش باغ به افراد ثروتمند شهری و سپس مهاجرت می‌گرداند.

جدول ۸: راندمان، هزینه و درآمد در هکتار محصولات باغی، در روستاهای نمونه سال زارعی ۸۳-۱۳۸۲*

شرح محصولات	عملکرد در هکتار (کیلوگرم)	هزینه در هکتار (هزار ریال)	ارزش هر کیلوگرم (ریال)	درآمد ناخالص در هکتار (هزار ریال)	درآمدخالص در هکتار (هزار ریال)
گیلاس	۴۱۰۰	۴۵۰۰	۳۵۰۰	۱۴۳۵۰	۹۸۵۰
آلبالو	۳۰۰۰	۴۵۰۰	۴۰۰۰	۱۲۰۰۰	۷۵۰۰
سیب	۱۳۰۰۰	۶۲۴۰	۱۵۰۰	۱۹۵۰۰	۱۳۲۶۰
سایر هسته‌دارها	۴۷۰۰	۵۶۰۰	۱۰۰۰۰	۴۷۰۰۰	۴۱۴۰۰
گردو	۲۰۰۰	۴۵۰۰	۹۰۰۰	۱۸۰۰۰	۱۳۵۰۰
توت	۳۰۰۰	۴۵۰۰	۷۵۰۰	۲۲۵۰۰	۱۸۰۰۰
بادام	۵۰۰	۸۷۰	۶۰۰۰	۳۰۰۰	۲۱۳۰

* مطالعات میدانی نگارنده، ۱۳۸۳.

با توجه به سطح زیر کشت محصولات باغی، مجموع درآمد هر محصول به شرح جدول شماره ۹ می‌باشد.

جدول ۹: میانگین درآمد حاصل از محصولات باغی برای هر خانوار کشاورز در روستاهای نمونه سال زراعی ۸۳-۱۳۸۲*

شرح محصولات	سطح زیر کشت (هکتار)	درآمد خالص در هکتار (به هزار ریال)	کل درآمد روستاها (هزار ریال)	درآمد هر خانوار کشاورز (هزار ریال)
گیلاس	۶۶۰	۹۸۵۰	۶۵۰۱۰۰۰	۴۶۵۸/۸۱۰
آلبالو	۱۹۵	۷۵۰۰	۱۴۶۲۵۰۰	۱۱۱۵/۵۶۱
سیب	۸۷۰	۱۳۲۶۰	۱۱۵۳۶۲۰۰	۸۷۹۹/۵۴۲
سایر هسته‌دارها	۶۹۵	۴۱۴۰۰	۲۸۷۷۳۰۰۰	۲۱۹۴۷/۳۶۸
گردو	۱۴۳	۱۳۵۰۰	۱۹۳۰۵۰۰	۱۴۷۲/۵۴۰
توت	۱۳۱	۱۸۰۰۰	۲۳۵۸۰۰۰	۱۷۹۸/۶۲۷
بادام	۱۶	۲۱۳۰	۳۴۰۸۰	۲۵/۹۹۵
جمع	۳۷۱۰	-	۵۲۵۹۵۲۸۰	۴۲۶۷۹/۴۸۱

* مطالعات میدانی نگارنده، ۱۳۸۳.

مهمترین عامل در تولیدات باغی، شرایط جغرافیایی بویژه آب و هوا است. درجه‌ی حرارت حداقل زمستان و حداکثر تابستان، طول فصل رویشی، درجه‌ی حرارت در طول فصل رشد، شدت نور و مقدار باران و رژیم بارش، از جمله عواملی می‌باشند که در تولید این محصولات و تنوع تولیدات نقش دارند (مطبعی/نگرودی، ۱۳۸۱: ۱۹۵).

باغداری مهمترین منبع درآمد در روستاهای مورد مطالعه‌ی این پژوهش در نواحی دره‌ای غرب شهرستان مشهد می‌باشد. بطوری‌که در سال ۱۳۸۳ برابر ۸۹/۶ درصد از درآمد حاصل از انواع فعالیت‌های کشاورزی (شامل زراعت، باغداری، دامداری و زنبورداری)، از طریق باغداری حاصل گردیده است.

جدول ۱۰: درآمد انواع فعالیت‌های کشاورزی را در روستاهای دره‌ای غرب شهرستان مشهد، سال ۱۳۸۳*

کشاورزی					فعالیت درآمد
زنبورداری	دامداری		باغداری	زراعت	
	گوسفندداری	گاو‌داری			
۴۳۰۷۰۲/۸	۴۹۳۳۵۰۰	۴۲۹۵۶۲/۵	۵۲۵۹۵۲۸۰	۳۲۳۹۰۰	درآمدخالص (هزار ریال)
۰/۷	۸/۴	۰/۷	۸۹/۶	۰/۶	درصد
۵۸۷۱۲۹۴۵/۳					درآمد کل (هزار ریال)

* مطالعات میدانی نگارنده، ۱۳۸۳.

درآمد حاصل از دامداری، شامل پرورش گاو و گوسفند، برابر ۴۹۷۶۴۶۲/۵ هزار ریال برای سال ۱۳۸۳ برآورد گردیده است که ۹/۱ درصد از درآمد کشاورزی را به خود اختصاص می‌دهد. به دلیل وجود باغ‌های بسیار در منطقه، زنبورداری نیز یکی از فعالیت‌های رایج روستاهای دره‌ای می‌باشد. درآمد زنبورداری در منطقه برابر ۴۳۰۷۰۲/۸ هزار ریال برآورد می‌گردد، که رقم آن بیش از درآمد زراعت می‌باشد. با توجه به ارقام ارائه شده در جدول شماره‌ی ۱۰، زراعت از کمترین درآمد برخوردار می‌باشد، که دلیل اصلی آن کمبود اراضی هموار برای زراعت در منطقه‌ی مورد مطالعه است.

- آزمون فرضیه

در هر پژوهش علمی و کاربردی، آزمون فرضیه به عنوان یکی از مراحل بسیار مهم، برای ابداع و تحلیل و تبیین نتایج کسب شده، مطرح می‌باشد. به این لحاظ، در این پژوهش سعی شده است، با استفاده از داده‌های کسب شده از کارمیدانی در منطقه مورد مطالعه، به آزمون فرضیه که:

«کمبود زمین‌های کشاورزی سبب ضعف بهره‌وری اقتصادی در روستاهای دره‌ای مورد مطالعه گردیده است»، مبادرت نموده به تحلیل نتایج کسب شده پرداخت.

روستاهای دره‌ای غرب شهرستان مشهد، واقع در دامنه‌های سلسله جبال بینالود، مجموعه‌ای از ارتفاعات و دره‌هایی با شیب تند می‌باشند که از نظر زمین‌شناسی عموماً بر روی فیلیت‌ها و

اسلیت‌ها قرار دارند. از نظر وضعیت خاک می‌توان گفت قسمت اعظم این محدوده دارای محدودیت‌هایی است، چرا که اکثراً ماسه‌ای و سنگریزه‌ای بوده و عمق خاک زراعی کم است و به دلیل فقدان اطلاعات فنی زارع و دامدار در رابطه با حفاظت خاک، با اقدامات غیراصولی (شیوه‌های غلط آبیاری، تبدیل مراتع به دیم‌زارها، چرای بی‌رویه دام‌ها و ...) همه‌ساله مقدار قابل توجهی از خاک زراعی شسته و از طریق رودخانه‌ها از دسترس خارج می‌شود. بنابراین، زمین که بیشترین و مهمترین تأثیر را بر بهره‌برداری از اراضی و رشد و پراکندگی گیاهان زراعی دارد، به دلیل ساختار سنگ شناسی دره‌ها (عمدتاً شیست‌های متورق، شیل و...) و شیب زیاد، بسیار محدود است. چنین محیطی سبب ضعف کارایی ماشین‌آلات کشاورزی می‌شود (تیلر، تراکتور و کمباین، در این اراضی بکار گرفته نمی‌شوند) و از سوی دیگر موجبات ضعف کشت آبی در منطقه فراهم می‌گردد؛ بطوری که کمترین سطح زیر کشت محصولات آبی در این منطقه وجود دارد. این عوامل سبب کاهش عملکرد محصولات شده است، بطوری که در بعضی قسمت‌ها بدلیل سنگلاخی بودن و شیب تند اراضی، زراعت دیم به قدری ضعیف است که برداشت محصول از این اراضی، غیراقتصادی است.

توسعه‌ی باغات نیز به دلیل محدودیت اراضی و منابع آب بیش از سطح فعلی، امکان‌پذیر نیست. با افزایش جمعیت طی چند دهه‌ی اخیر و عدم موازنه بین جمعیت و ظرفیت محدود منابع طبیعی، باعث کاهش در آمد گردیده و روند فزاینده‌ی کوچک شدن قطعات زیر کشت محصولات زراعی و باغی، به دلیل قانون ارث مزید بر علت شده و کاهش درآمد روستاییان تشدید می‌شود.

لذا با توجه به فرضیه‌ی مطرح شده در خصوص تأثیرات کمبود زمین‌های زراعی بر زندگی روستاییان ساکن در روستاهای نمونه، خانوارهای نمونه (۲۰۰ خانوار) برحسب میزان درآمد ماهانه و سطح زیر کشت اراضی در جدول شماره‌ی ۱۱، طبقه‌بندی شده‌اند.

جدول ۱۱: توزیع فراوانی درآمد ماهانه خانوارهای نمونه برحسب سطح زیر کشت، ۱۳۸۳.

جمع	سطح زیر کشت به هکتار			درآمد ماهانه (هزار ریال)
	بیش از ۳ هکتار	بین ۱-۳ هکتار	کمتر از ۱ هکتار	
۱۵	۰	۴	۱۱	کمتر از ۵۰۰
۲۷	۲	۸	۱۷	۵۰۰-۹۹۹
۴۲	۱۰	۱۵	۱۷	۱۰۰۰-۱۴۹۹
۴۷	۱۷	۱۶	۱۴	۱۵۰۰-۱۹۹۹
۳۴	۱۹	۷	۸	۲۰۰۰-۲۴۹۹
۲۰	۹	۷	۴	۲۵۰۰-۲۹۹۹
۱۵	۷	۵	۳	۳۰۰۰ و بیشتر
۲۰۰	۶۴	۶۲	۷۴	جمع

با توجه به جدول ۱۱، برابر ۷۴ خانوار (۳۷ درصد) دارای کمتر از یک هکتار، ۶۲ خانوار (۳۱ درصد) بین ۱ تا ۳ هکتار و ۶۴ خانوار (۳۲ درصد) دارای بیش از ۳ هکتار اراضی کشاورزی بوده‌اند.

در اینجا فرض H_0 و H_1 عبارتند از:

- H_0 درآمد ماهانه مستقل از سطح زیر کشت است؛

- H_1 درآمد ماهانه به سطح زیر کشت وابسته است.

از آنجایی که متغیرها کیفی و از نوع رتبه‌ای می‌باشند، برای آزمون این فرضیه از آماره آزمون کی دوپیرسون استفاده گردید، که جدول شماره ۱۲، نتایج این آزمون را نشان می‌دهد:

جدول ۱۲: نتایج آزمون کی دو پیرسون

(2- Asymp.sig sided)	df	value	
۰/۰۰۰۰۱	۱۲	۳۱/۵۰۱	کی دو پیرسون
۰/۰۰۰۰۱	۱۲	۴۱/۲۶۵	نسبت درست نمایی

همانطور که در جدول شماره ۱۲ ملاحظه می‌گردد، نتایج به دست آمده از این آزمون کمتر از ۰/۰۱ است؛ بنابراین می‌توان با اطمینان ۹۹ درصد فرضیه H_0 را به نفع H_1 رد نمود، یعنی درآمد ماهانه وابسته به سطح زیرکشت است و به عبارت دیگر رابطه‌ی معناداری بین درآمد ماهانه‌ی خانوارهای نمونه و سطح زیرکشت اراضی وجود دارد.

برای تحلیل همبستگی بین این متغیرها از ضرایب سامرز، تاوکندال - بی، تاوکندال - سی و گاما استفاده گردید، که همواره وجود رابطه‌ی مثبت بین این مقادیر تأیید گردیده است، بدین معنا که با افزایش میزان سطح زیرکشت، درآمد ماهانه هم افزایش می‌یابد و همانگونه که در جدول شماره ۱۳، ملاحظه می‌گردد سطح معنی‌داری این ضرایب نیز برابر با ۰/۰۰۰۰۱ است، پس با اطمینان ۹۹ درصد فرضیه H_0 به نفع فرضیه H_1 رد می‌شود.

جدول ۱۳: نتایج آزمون رابطه همبستگی سطح زیر کشت و درآمد ماهانه خانوارهای نمونه

Approx.sig	Approx.T	Asymp.std. Error	value	
۰/۰۰۰۰۱	۶/۳۱۴	۰/۰۵۱	۰/۳۲۱	سامرز
۰/۰۰۰۰۱	۶/۳۱۴	۰/۰۵۱	۰/۳۲۳	تاوکندال - بی
۰/۰۰۰۰۱	۶/۳۱۴	۰/۰۵۷	۰/۳۶۰	تاوکندال - سی
۰/۰۰۰۰۱	۶/۳۱۴	۰/۰۶۶	۰/۴۲۸	گاما

شکوفایی اقتصادی ملی با توجه به درهم تنیده شدن حیات اجتماعی- سیاسی ملت‌ها با آن، از اهم دل‌مشغولی‌های دست‌اندرکاران هر جامعه‌ای به شمار می‌رود. اقتصاد ملی، توسعه نمی‌یابد و شکوفا نمی‌شود، مگر این‌که کالاها و خدمات معامله شوند (مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۸۳: ۱۴) و سبب خروج مکان‌ها از انزوای جغرافیایی گردند. ناگفته پیداست که برنامه‌ریزی توسعه فضایی (آمایش سرزمین) همان ابزار و زمینه‌ساز بنیانی برای پی‌ریزی یک برنامه‌ریزی اقتصادی موفق است (ساری‌صراف، ۱۳۶۹: ۴۰)، که همواره متکی بر مقدمات و زمینه‌هایی برای نیل به هدف‌ها و سیاست‌هاست. در این رهگذر، وجود اطلاعات به منظور شناخت تنگناها، نارسایی‌ها و نیازها در جهت حفظ و حمایت فضاهای حاشیه‌ای و متروک که از هدف‌های ضروری آمایش سرزمین به شمار می‌آید، به منظور نتیجه‌گیری منطقی و کاربرد آن در تهیه و اجرای برنامه‌های جامع ضروری است (دفتر برنامه‌ریزی منطقه‌ای سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۶۵: ۴۸). چرا که جستجوی مداوم تنگناها و از میان‌بردن و یا به حداقل رساندن اثرات منفی آنها باعث تسریع توسعه‌ی اقتصادی می‌گردد (بتلهایم، ۱۳۵۲: ۲۳۱) و موجب می‌شود مسؤولان و تصمیم‌گیران کشور، بتوانند تصمیماتی اتخاذ نمایند که منجر به ایجاد تعادل و توازن در رشد اقتصادی- اجتماعی فضاهای شهری و روستایی گردد.

عدم تعادل و توازن در برنامه‌ریزی‌ها، سبب بروز فضاهای منزوی و حاشیه‌ای گردیده، که خود مهمترین نابسامانی‌های منطقه‌ای را ایجاد می‌نماید. حالتی که در برنامه‌ریزی‌های مربوط به شهرها و روستاها- با توجه کمتر به نواحی روستایی- ملموس است.

نتیجه و راهکارهای پیشنهادی

روستاهای دره‌ای غرب شهرستان مشهد، با توجه به دارا بودن توانمندی‌های بسیار در زمینه‌های تولیدی در بخشهای مختلف اقتصادی، و برخورداری از همجواری با شهر مشهد- که علاوه بر جمعیت ۲/۵ میلیونی خود هر ساله جاذب تعداد بسیار زیادی از زوار و گردشگر داخلی و خارجی می‌باشد- به دلیل عدم برخورداری از برنامه‌ریزی‌های مورد لزوم، هر ساله با کاهش جمعیت در تعدادی از روستاهای دره‌ها مواجه می‌باشد.

در بررسی‌ها و مطالعات انجام شده یکی از مشکلات اصلی در روستاهای دره‌ای غرب شهرستان مشهد، کمبود اراضی هموار و حاصلخیز، برای کاربری‌های تولیدی در بخش زراعی است. این کمبود سبب گردیده است تا اغلب بهره‌برداران روستاییان از زراعت بسیار کم اراضی، مواجه گردیده و به این لحاظ در آمد اقتصادی روستاییان از زراعت بسیار محدود و ناکافی برای کسب زندگی متوسط باشد. بنابر جدول شماره ۲، در تعدادی از روستاها، نظیر ازغند و دهبار ۱۰۰ درصد بهره‌برداران دارای وسعتی کمتر از یک هکتار می‌باشند، و در

روستاهای دیگر نیز- به غیر از جاغرق، وسعت بهره‌برداری‌های زیر یک هکتار، حدود ۹۰ درصد از بهره‌برداری‌ها را به خود اختصاص می‌دهد.

- مسلماً در چنین محیطی، افزایش سطح بهره‌برداری‌ها و دسترسی به اراضی مستعد و هموار با وسعت مناسب، برای کسب درآمد و اشتغال‌زایی بیشتر، دور از ذهن و غیر واقعی می‌باشد. بنابراین پیشنهاد می‌شود:

کشت و زرع در منطقه باید با توجه به تمامی شرایط طبیعی حاکم بر منطقه عملی گردد. لذا باید به کشت‌هایی توجه کرد که هم نیاز آبی بسیار کمی را طلب کنند و هم از فرسایش خاک جلوگیری نموده و نیز درآمد و اشتغالی مناسبتر از وضعیت فعلی برای روستاهای دره‌ای فراهم نمایند. باید توجه داشت که کشت گندم و جو عملاً هیچ‌گونه سودآوری برای زارعین به دنبال ندارد و در بسیاری موارد باعث افزایش فرسایش خاک و اثرات ناگوار آن می‌شود. تا جایی که امکان دارد، بایستی این کشت‌ها حذف گردد و در عوض به کشت محصولات سودآوری که تثبیت خاک را نیز به دنبال داشته باشد روی آورد.

- با توجه به اینکه فرسایش خاک، سبب ایجاد محدودیت‌هایی برای خاک‌های این ناحیه‌ی جغرافیایی شده است و نیز با توجه به این که سد چالی دره که به منظور تأمین آب منطقه در دره‌ای احداث شده که نواحی مسکونی شهر طرقله در اراضی زیردست سد قرار می‌گیرد، به منظور جلوگیری از خطرات احتمالی در آینده، مبارزه‌ی هر چه سریعتر و جدی‌تر با این پدیده ضروری به نظر می‌رسد. اما با در نظر گرفتن جنس زمین (شیست‌های متورق و قابل نفوذ) و استعداد زمین لغزشی ناحیه، لزوم توجه و دقت به این مساله امری مسلم و بدیهی است.

با توجه به موارد مطرح شده، مبارزه‌ی عملی با فرسایش خاک در دره‌های مورد مطالعه را می‌توان به شرح زیر مطرح کرد:

- سکوبندی؛ در اراضی حاشیه‌ی رودخانه‌ها به منظور از بین بردن شیب زمین و جلوگیری از شدت جریان آب و حمل رسوب به داخل رودخانه‌ها.

- چپر بندی؛ شمع کوبی و سنگ‌چینی، در تشکیلات شیستی و شیبدار.

- سدهای خشک چین؛ برای کنترل فرسایش شیاری و خندق‌ها.

- دیواره‌سازی کناره‌ی رودخانه‌ها؛ مسیر رودخانه‌ی جاغرق در امتداد خیابان اصلی دیواره‌سازی شده است، ولی بسیاری از قسمت‌های آن هنوز دچار فرسایش شدیدی می‌باشد و در سایر رودخانه‌ها، دیواره چینی جداره‌های رودخانه‌ها، دیوارکشی نشده است.

- قرق مراتع؛ چرای دام در این مناطق علاوه بر تخریب بوته‌های مرتعی، احتمال لغزش را به همراه دارد.

- احیاء و اصلاح مراتع؛ از طریق مدیریت دام که مشتمل بر کاهش شدت دام‌گذاری و ایجاد تعادل بین ظرفیت و تعداد دام موجود و نیز رعایت فصل چرا و آمادگی مرتع جهت بهره‌برداری

می‌باشد. استفاده‌ی بی‌رویه از مراتع توسط چرای دام، بوته‌کشی به منظور تأمین سوخت، سبب تخریب مراتع، ازدیاد رواناب و جریان‌های سطحی، فرسایش و زیان‌های متعدد بوده است. قدر مسلم تجدید چنین میراث طبیعی، با توجه به وضعیت آب و هوایی و شرایط پدولوژیک آن امری دشوار، طولانی و پرهزینه خواهد بود (زمردیان، ۱۳۸۲: ۲۱۳). لذا حفظ و حراست از مراتع منطقه‌ی مورد مطالعه، برای حفاظت از خاک، از مهمترین برنامه‌های منطقه محسوب می‌شود.

- تغییر الگوی کشت و جایگزینی علوفه؛ نظر به وجود دیم‌زارهای فراوان کم بازده و رواج دامداری در منطقه، باید تغییرات الگوی کشت و جایگزینی علوفه را مد نظر قرار داد. با توجه به بارندگی‌های مناسب و وجود رغبت علوفه‌کاری در مردم، می‌توان با به‌کارگیری شیوه‌های ترویجی تغییر الگوی کشت را در منطقه ایجاد نمود، زیرا پوشش گیاهی آب باران را دریافت می‌کند (برگاب) در نتیجه، رطوبت رسیده به خاک را کاهش می‌دهد و یا زمین را به‌صورت خشک نگه می‌دارد. خشک ماندن سطح زمین درجه‌ی حساسیت خاک را نسبت به زمین‌لغزش کاهش می‌دهد، به علاوه ارزش اقتصادی تولید این مراتع، بیش از دیم‌زارهای کم بازده است. به عبارتی دیگر می‌توان گفت بوته‌کاری در اراضی شیبدار، روش علمی و اقتصادی برای به ارزش رساندن این اراضی می‌باشد.

- درختکاری؛ یکی از روش‌های مبارزه با فرسایش خاک و وقوع زمین لغزش در شیب تپه‌ها، درختکاری است. ریشه‌ها در داخل زمین مقاومت برشی خاک را افزایش می‌دهد (رفاهی، ۱۳۷۵: ۱۱۵). بخصوص این‌که جهت باد غالب (باد غربی) مخالف جهت شیب تپه‌ها در این دره‌ها است. بنابراین توصیه می‌شود جهت تثبیت شیب‌ها از وارسته‌هایی که ریشه عمیق دارند، استفاده شود. کشت درختچه‌های زرشک و ارغوان، به دلیل ریشه‌های وسیع خود هم تثبیت خاک را به دنبال دارند و هم سودآور بوده و درآمد خوبی را نصیب اهالی می‌نماید. ارغوان ماده اولیه‌ی سبذبافی در منطقه است و در سال‌های اخیر با کاهش تولید روبه‌رو شده است، بطوری که تولیدکنندگان سبذ ناچار به خرید چوب ارغوان از سایر نواحی می‌باشند، لذا با کشت ارغوان می‌توان ماده‌ی اولیه مورد نیاز این تولیدکنندگان را نیز فراهم نمود.

- ذخیره‌سازی آب؛ آنچه مسلم است این‌که مشکلات آبی دره‌ها ناشی از کمبود آب سالانه نبوده، بلکه عدم وجود سیستم ذخیره در ماههای پرآب و عدم کنترل و توزیع صحیح، سبب بروز کمبود آب گردیده است و تا زمانی که منبع آب قابل اطمینانی که در ماههای بحرانی خرداد، تیر، مرداد و شهریور بتواند آب مورد نیاز را به زارعین و باغداران برساند و عدم توازن بین زمان وفور آب و نیاز به آب را برطرف سازد وجود نداشته باشد. نابسامانی‌ها و بی‌عدالتی‌های نظام تقسیم آب در منطقه همچنان ادامه خواهد داشت و این در حالی است که با گسترش بی‌رویه‌ی سطح زیر کشت، با توجه به این‌که در دره‌ها عدم توازن بین آب موجود و آب مورد نیاز در ماه‌های مختلف وجود دارد، ذخیره‌سازی آب تنها راه حل مشکلات است تا بتوان در

ماه‌های بحرانی از آب ذخیره شده استفاده نمود، لذا تعجیل در پروژه سدسازی، بویژه سد چالی دره ضروری می‌نماید.

- انهارسنتی که بهترین امکان را از نظر نفوذ، تلفات و تبخیر فراهم می‌نمایند بایستی اصلاح گردند.

- ایجاد آب بند در مسیر آبراه‌های فرعی، برای ذخیره‌ی آب نیز، از تلف شدن آب جلوگیری می‌نماید. همچنین ایجاد مانع و انحراف سیلاب‌ها از مسیرهای منتهی به باغات و سکونتگاه‌ها، از جمله مواردی است که در بهره‌وری از منابع آب و کاهش خطرات سیل بسیار مؤثر می‌باشند.

- پرورش گل و گیاهان دارویی به دلیل وجود شرایط مناسب در دره‌ها؛ منطقه دارای استعداد فراوان برای تولید گل و گیاهان دارویی می‌باشد. انواع گیاهان دارویی نظیر پشو پشو (بید مشک) آویشن، بارهنگ، خارشتری و خاکشیر و انواع گل‌ها بطور طبیعی و خودرو در این دره وجود دارند، لذا این ناحیه بستر مناسبی برای فعالیت‌های اقتصادی در زمینه‌ی پرورش گل می‌باشد. از طرفی اغلب این گیاهان در فصول سرد سال دارای بوته می‌باشند و مانع از شسته شدن خاک نیز می‌گردند.

- آموزش و ترویج شیوه‌های نوین زراعت، باغداری و آبیاری به کشاورزان؛ تلاش در جهت ارتقاء کیفی نیروی انسانی موجب بارور شدن استعداد و افزایش مهارت‌ها شده، ظرفیت‌ها و قابلیت تولیدی فرد را در جامعه بالا می‌برد (عمادزاده، ۱۳۶۹: ۷۶).

- از آنجایی که ارتقای کیفیت نیروی انسانی در ارتباط مستقیم با چگونگی آموزش‌های عمومی و ترویجی می‌باشد و این امر مهم از عهده‌ی آموزش‌های رسمی به دلیل محدودیت‌های خاص آن بر نمی‌آید، لازم است فرصت‌های آموزشی فارغ از محدودیت‌های زمانی و مکانی برای کلیه‌ی افراد به وجود آید (ملک‌محمدی، ۱۳۶۲: ۱۱۰).

- استفاده از ماشین‌های پیشرفته دستی و ماشین‌های کوچک موتوری کاربرد این وسایل در قطعات کوچک از نظر اقتصادی مقرون به صرفه است.

اصولاً در روند برنامه‌ریزی توسعه‌ی نواحی روستایی، ایجاد اشتغال و کسب درآمد کافی برای جامعه‌ی روستایی، از اهمیت بسیار برخوردار است. هر انسانی که به سن کار می‌رسد جامعه موظف به تأمین شغل برای اوست (مطیعی/نگرودی، ۱۳۷۶: ۹۳). متأسفانه در دره‌های مورد مطالعه بنا به دلایلی که پیش از این گفته شد، از نظر اشتغال در فعالیت‌های کشاورزی، با توجه به عدم امکان افزایش سطح زیر کشت در مقیاس وسیع و با توجه به ضرورت تشدید مکانیزاسیون از جهت کاهش هزینه‌ی تولید، افزایش چندان در آینده نخواهد داشت.

بنابراین بایستی جهت افزایش اشتغال و کسب درآمد برنامه‌ریزی کرد، تا سرزمین با مشکلات افزایش نرخ بیکاری مواجه نگردد. در این راستا ضرورت توجه هر چه بیشتر به ایجاد منابع دیگری برای اشتغال احساس می‌گردد. فعالیت‌هایی همچون پرورش زنبورعسل و کرم ابریشم

که هر چند در منطقه بطور محدودی انجام می‌پذیرد، اما هنوز به دلیل وجود پاره‌ای مشکلات، این فعالیت‌ها نتوانسته است به نحو چشمگیری در ایجاد درآمد برای منطقه مؤثر گردد. این مشکلات عمدتاً ناشی از فقدان سرمایه‌ی لازم و عدم مدیریت صحیح و نوسان بازار می‌باشد، بطوری که در سال‌های اخیر هیچ‌گونه تحرکی در این فعالیت‌ها به چشم نمی‌خورد. از طرفی نیز لزوم توجه به صنایع کوچک و رفع موانع بر سر راه آن بسیار ضروری است. زیرا گستردگی توان و ویژگی‌های مثبت صنایع کوچک به گونه‌ای است که قادر است نقش تعیین‌کننده‌ای در رشد و توسعه‌ی صنعتی و عدالت اجتماعی و ارتقای فرهنگ و تعالی بین انسان‌ها در جوامع مختلف را ایفا نماید (شریف‌النسیبی، ۱۳۷۵: ۲۹-۲۸). ایجاد ارتباط بهتر بین شهر و روستا، که امروزه از طریق گردشگری در حال توسعه در نواحی روستایی مشاهده می‌شود، می‌تواند در پیوند بیشترین شهریان و روستاییان و کاهش اختلاف بین فضایی از نظر اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مؤثر باشد (مطیعی/نگرودی، ۱۳۸۳: ۶۳).

این شرایط در نواحی روستایی دره‌های غرب شهرستان مشهد، با توان طبیعی بسیار مناسب وجود دارد که نیازمند توجه و برنامه‌ریزی‌های مربوط به جذب گردشگران می‌باشد. وجود شهر ۲/۵ میلیون نفری مشهد و ورود حدود ۱۲-۱۳ میلیون زائر و گردشگر در سال به این منطقه، موقعیت بسیار مناسبی را در زمینه‌ی ایجاد اشتغال و درآمد از طریق توسعه‌ی گردشگری در منطقه‌ی مورد مطالعه ایجاد می‌نماید.

منابع و مأخذ

- ۱- بتلهایم، شارل (۱۳۷۲): «برنامه‌ریزی و رشد شتابان». ترجمه‌ی نسرين فقيه. انتشارات کتاب زمان.
- ۲- بهفروز، فاطمه (۱۳۷۸): «فلسفه روش‌شناسی تحقیق علمی در جغرافیا». انتشارات دانشگاه تهران.
- ۳- خانه بهداشت روستاهای نمونه، ۱۳۸۳.
- ۴- دفتر برنامه‌ریزی منطقه‌ای (۱۳۶۵): «طرح پایه آمایش سرزمین اسلامی ایران». سازمان برنامه و بودجه.
- ۵- رفاهی، حسینقلی (۱۳۷۵): «فرسایش آبی و کنترل آن». انتشارات دانشگاه تهران.
- ۶- زمردیان، محمدجعفر (۱۳۷۲): «تنگناهای ژئومورفولوژی دامنه‌های شمالی بینالود و بازتاب آن...». مجموعه مقالات هشتمین کنگره جغرافیدانان ایران. دانشگاه اصفهان.
- ۷- زمردیان، محمدجعفر (۱۳۸۱): «ژئومورفولوژی ایران». جلد اول و دوم. انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
- ۸- ژرژ، پیر (۱۳۷۱): «روش تحقیق در جغرافیا». ترجمه‌ی سیدحسن مطیعی‌لنگرودی. انتشارات آستان قدس رضوی.
- ۹- ساری‌صراف، بهروز (۱۳۶۹): «نقش جغرافیا در توسعه و عمران محیطی». ماهنامه اقتصادی - اجتماعی جهاد. شماره‌ی ۱۳۶. وزارت جهاد سازندگی.
- ۱۰- سینگ، جاسبر و دیلون، اس اس (۱۳۸۳): «جغرافیای کشاورزی». ترجمه‌ی سیاوش دهقانیان و دیگران. انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
- ۱۱- شریف‌النسی. مرتضی (۱۳۷۵): «چرخه توسعه- راهنمای رشد شتابان». انتشارات مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
- ۱۲- علیزاده، امین (۱۳۷۴): «اصول هیدرولوژی کاربردی». چاپ دوم. انتشارات آستان قدس رضوی.
- ۱۳- عمادزاده، مصطفی (۱۳۶۹): «نظریه سرمایه انسانی». فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. شماره ۱۸.
- ۱۴- کرداونی، پرویز (۱۳۷۱): «جغرافیای خاک‌ها». انتشارات دانشگاه تهران.
- ۱۵- مرکز آمار ایران (۱۳۷۵): «شناسنامه آبادی‌های کشور». شهرستان مشهد.
- ۱۶- مرکز خدمات کشاورزی طرقله و شان‌دیز، ۱۳۸۳.
- ۱۷- مطیعی‌لنگرودی، سیدحسن (۱۳۸۲): «برنامه ریزی روستایی با تأکید بر ایران». انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد.
- ۱۸- مطیعی‌لنگرودی، سیدحسن (۱۳۸۳): «نگرشی در تحولات اقتصاد روستایی». فصلنامه جغرافیایی سرزمین. سال اول. شماره ۱.
- ۱۹- مطیعی‌لنگرودی، سیدحسن (۱۳۸۱): «جغرافیای اقتصادی ایران (کشاورزی)». انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد.

- ۲۰- مطیعی لنگرودی، سیدحسن: «جغرافیای اقتصادی ایران (صنایع)» انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد.
- ۲۱- مطیعی لنگرودی، سیدحسن (۱۳۷۳): «جغرافیای اقتصادی خراسان». انتشارات آستان قدس رضوی.
- ۲۲- ملک محمدی، ایرج (۱۳۶۲): «مبانی ترویج کشاورزی». مرکز نشر دانشگاهی.
- ۲۳- مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی (۱۳۸۳): «شناخت سازمان تجارت جهانی». ناشر مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی
- ۲۴- مهندسان مشاور ستیران (۱۳۵۵): «مطالعه استراتژی درازمدت طرح آمایش سرزمین...». سازمان برنامه و بودجه.
- ۲۵- نتایج پرسشنامه‌های خانوار روستاهای نمونه، ۱۳۸۳.
- ۲۶- نتایج مطالعات میدانی در روستاهای نمونه، ۱۳۸۳.
- ۲۷- وزارت کشاورزی، اداره کل آمار و اطلاعات، ۱۳۸۳.

